

**פרשת ויצא
יהודה ראק**

(ספרי, דברים, פיסקא לא).

כלומר, הביטוי "והיה ה' לי לאלוקים" איננו חלק מההתחייבות בנדר, אלא הוא מכלל התנאי לנדר¹. בכיוון זה צעדו גם רש"י ורשב"ם על הפסוק.

אולם, אין ספק שפשט הפסוקים הוא שהביטוי הנדון הוא חלק מהנדר עצמו, ושכזה הוא מותנה בתנאי שנאמר לפניו. כך גם דעת הרמב"ן, הכותב:

"והיה ה' לי לאלוקים" - איננו תנאי כדברי רש"י, אבל הוא הנדר. ועניינו - "אם אשוב אל בית אבי, אעבוד השם המיוחד בארץ הנבחרת..."

כלומר, הביטוי הנדון הוא אכן חלק מההתחייבות הנדר עצמו, וכזה הוא מותנה בתנאי שקבע יעקב. הפתרון של הרמב"ן לבעיה האמונית הוא לפרש את הביטוי "והיה ה' לי לאלוקים" לא במשמעות של קבלת אלוהותו של ה' באופן כללי (כהבנה שנדחתה בספרי), אלא כעבודת ה' מסויימת, הקשורה בשם הוויה כהבנת הרמב"ן, ואשר רלוונטית רק בארץ ישראל. ברור שעבודה בארץ ישראל תהיה מותנית ב"ושבתי בשלום אל בית אבי".

ברור שפירוש זה של הרמב"ן מעורה בהשקפתו הכללית, לפיה יש הבדל איכותי ומהותי בין עבודת ה' בארץ ישראל לבין עבודת ה' בחוץ לארץ². אולם, מעבר לכך, נראה שיטתו קושי פרשני בכך שהרמב"ן תולה את עיקר התנאי בסיומו "ושבתי בשלום אל בית אבי", ומפרש תנאי זה כצורך טכני בשיבה לארץ, ואיננו רואה סיום זה כמשתלב בכלל העזרה שיעקב מייחל לה בפסוק הקודם - "אם יהיה אלוקים עמדי ושמרני בדרך... ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש". כלומר, נראה שיעקב מדבר לא על שיבה סתם, אלא על שיבה בשלום, ושיבה זו צריכה להתפרש בהקשר רצף סוגי העזרה השונים שיעקב מבקשם: "אם יהיה אלוקים עמדי, ושמרני... ונתן לי... ושבתי בשלום..." כיוון שכך, שוב עלינו לשאול: כיצד מתנה יעקב שקבלתו את אלוהותו של ה' תהיה תלויה בעזרה שה' יעניק לו?

הסבר הביטוי "והיה ה' לי לאלוקים"

ביטויים המציינים את היות ה' לאדם לאלוקים מצויים במקרא בדרך כלל לא בדיבור האדם (כאצלנו: "והיה ה' לי לאלוקים") אלא בדיבור ה' ("והייתי לכם לאלוקים" וכדומה). ובדיקת משמעות הביטוי בהקשרים אלה מראה שאין הכוונה לקבלת מרות ועול מלכות גרידא, אלא המשמעות היא של רקימת זיקה וקשר ברמה גבוהה יותר בין ה' לאדם:

1 כלומר משמעות הפסוקים איננה: "אם יהיה אלוקים עמדי... ושבתי בשלום לבית אבי TX והיה ה' לי לאלוקים והאבן הזאת..." אלא "אם יהיה אלוקים עמדי... ושבתי בשלום לבית אבי והיה ה' לי לאלוקים" TX והאבן הזאת..."

2 עיינו בפירושי הרמב"ן לויקרא, פרק י"ח פסוק כ"ה, ולבראשית, פרק כ"ו פסוק ה'.

נדרו של יעקב ותרפיה של רחל

א. הקדמה

בשיעור זה נעסוק בשני אירועים בפרשה, אשר לכאורה אין שום קשר ביניהם: הנדר של יעקב לה' בתחילת הפרשה (פרק כ"ח, פסוקים כ' - כ"ב), וגניבת רחל את התרפים בשליש האחרון של הפרשה (פרק ל"א, פסוק ט"ט). בהמשך נראה שיש קשר הדוק בין שני האירועים, קשר המתבטא בפרשת וישלח.

נפתח בהערה מקדימה חשובה. בין דמויות המופת במקרא, אשר במסורת רבותינו מוצגים לנגד עינינו כמודלים להערצה ולחקוי, ישנם שני סוגים. קבוצה אחת היא הצדיקים התמימים. דמויות אלו הנן של אנשים שלמים אידיאליים. אולם, ישנם גם צדיקים אשר לא כל דרכיהם היו ישרות, אלא שלבסוף הם עשו תשובה. הדוגמא הקלאסית לדמות כזו הוא דוד המלך, אשר "הקים עולה של תשובה" (מועד קטן ט"ז:). על אלה האחרונים אמרו חז"ל שהם גדולים מהצדיקים הגמורים (ברכות ל"ד:). בשיעור הנוכחי נראה שיעקב ורחל השתייכו לקבוצה זו.

ב. משמעות נדר יעקב

הבעיה בהבנת נדר

תיאור הנדר של יעקב בפסוקים הוא

(כ) וַיִּדַר יַעֲקֹב נֶדֶר לְאֹמֶר אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבִגְד לִלְבָּשׁ:

(כא) וְשִׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים:

(כב) וְהֶאֱבֹן הַזֹּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצִּבָּה יְהִי בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשֶׂר אֲעֲשֶׂרְנֹו לָךְ:

(פרק כ"ח).

נפתח בבדיקת הביטוי "והיה ה' לי לאלוקים" (פסוק כ"א) בנדרו של יעקב. מביטוי זה נראה, לכאורה, שיעקב מתנה את אמונתו בה' בכך שה' ישמור עליו ויפרנס אותו. ממחשבה כזו נשמרו חז"ל:

"וידר יעקב נדר לאמר" - עלת על לב שהיה יעקב אבינו אומר "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש והיה ה' לי לאלוקים" - אם לא אינו לי לאלוקים?...מה תלמוד לומר "והיה ה' לי לאלוקים"? שייחל שמו עלי שלא תצא ממני פסולת מתחילה עד סוף...

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלוקים, וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך".

כיצד הכתוב מעריך התניה זו? האם זוהי פעולה לגיטימית, כיוון שמדובר ברמה גבוהה של זיקה שאיננה הכרחית מצד עצמה, או שמא יש בכל זאת שמץ פסול בנדר של יעקב? כדי לענות על שאלה זו, נצטרך לעיין בהקשר הכללי יותר של הנדר.

ג. הקמת המזבחות על ידי האבות

ההבדל בין אברהם ויצחק לבין יעקב בהקמת מזבחות
אברהם ויצחק, בעקבות התגלויות של ה' אליהם, בנו מזבחות במקום ההתגלויות ו'קראו שם בשם ה'⁵, כלומר, הפכו את המזבח למקום מרכזי של עבודת ה' בקרבנות (הרחבנו על כך בשיעור לפרשת לך לך). סיפור דומה אך לא זהה מצוי אצלנו, בתחילת פרשת ויצא: ה' מתגלה ליעקב, ויעקב, בהכירו כי "אין זה כי אם בית אלוקים וזה שער השמים" (פסוק י"ז) מקים לא מזבח, אלא מצבה (י"ח); רק בפרשת וישלח, לאחר שהות יעקב בחרן, בשובו לארץ, נאמר

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשֹׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לֵאלֹהֵי הַנֶּרְאָה אֲלֵיךְ בְּבִרְחֶךָ מִפְּנֵי עֵשׂוֹ אַחִיךָ... וַיָּבֵא יַעֲקֹב לִוְזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ פְּנֵעַן הוּא בֵּית אֵל... וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ...
(פרק ל"ה, פסוקים א' - ז')

מסתבר, אם כן, שלבניית המזבח, ועמה עבודת ה' בקרבנות, התכוון יעקב בנדרו "והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלוקים". בעקבות ההתגלות אליו, יעקב אכן הכיר במקום כמקום שכינה: "אין זה כי אם בית אלוקים"; המצבה ציינה את המקום המיועד להיות "בית אלוקים", ויעקב משח אותה בשמן כדי לקדשה ולייעדה להיות בעתיד "בית אלוקים", אך התנה את הפיכת המקום למקום עבודת ה' בפועל בשמירת ה' עליו ובשובו בשלום לארץ.

אם כן, ישנו ניגוד בנקודה זו בין מעשי אברהם ויצחק לבין מעשי יעקב: בעוד שאברהם ויצחק מייד בעקבות התגלות ה' בונים מזבחות, "קוראים בשם ה'" והופכים את מקום התגלות ה' אליהם למקום עבודת ה', יעקב רק עושה הכנות להפיכת מקום ההתגלות למקום עבודת ה', ומתנה את ההוצאה לפועל של הקמת בית ה' בחסדי ה' כלפיו.

התיקון של יעקב

בפרשת וישלח, אחרי בניית המזבח בבית אל, נאמר

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוֹ מִפְּדוֹן אֶרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ... וַיַּעַל מַעְלֵיו אֱלֹהִים בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ:

א. בברית המילה ה' הבטיח לאברהם לקיים זיקה כזו עם זרעו של אברהם בארץ ישראל:

(ז) וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ לְדֹרֹתָם לְבְרִית עוֹלָם לְהָיוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיִךְ:

(ח) וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֶךָ אַחֲרַיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךְ אֵת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֶת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים:

(בראשית, פרק י"ז).

ב. בדורות מאוחרים יותר, ה' קבע את התכנית של יציאת מצרים במטרה לרקום זיקה זו שהובטחה לאבות וכדי שהזכרון של יציאת מצרים יקבע באופן אקטיבי בתודעת העם את מערכת היחסים הזו:

וַיֹּאֲרָ אֵל אַבְרָהָם אֶל יֶצְחָק וְאֵל יַעֲקֹב... וְגַם הִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּם... וְאֶזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי: לְכֵן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם... וְלִקְחַתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לְאֱלֹהִים וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם:

(שמות, פרק ו, פסוקים ג' - ז')

ג. שכינת ה' במשכן נקבעה כמנגנון לשימור התודעה והזכרון של מערכת היחסים הזו:

וְנִעַדְתִּי שָׁמָּה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִקְדַּשׁ בְּכַבְדִּי... וְשִׁכְנֵתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים: וַיְדַעוּ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְשִׁכְנֵי בְּתוֹכָם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם:

(שמות, פרק כ"ט, פסוקים מ"ג - מ"ו).

ד. על פי המבואות הללו יש להבין גם את הביטוי "אני ה' אלוקיכם" החוזר פעמים רבות בחלק השני של ספר ויקרא³: כיוון שאני, ה', הייתי לכם לאלוקים, ועתה אני, ה', אלוקיכם - כלומר, יש לי, ה', זיקה מיוחדת וקשר מיוחד עמכם, ואני שוכן בתוכם - אתם מחוייבים בהתנהגות ההולמת זיקה זו⁴.

על רקע דברים אלו יש להבין את דברי יעקב. יעקב איננו מתנה את אמונתו בה', וגם לא את קבלת עול מלכותו במה שנוגע לקיום ציונים מפורשים של ה'. יעקב מתנה רק את מעורבותו הפעילה במערכת יחסים קרובה והדוקה עם ה', את היותו בעל אופי מושרש של עובד ה' בעל מודעות מתמדת של זיקתו לה'. יעקב מתנה גם ביטויים מעשיים למעורבות פעילה זו - הפיכת המצבה בבית אל ל'בית אלוקים' ועישור הכנסותיו לה': "והיה ה' לי לאלוקים,

3 עיינו למשל, ויקרא פרק י"ח פסוקים ב', ד' ו'ל'; פרק י"ט פסוקים ב' - ד', ו'; פרק כ' פסוק ז'; פרק כ"ג, פסוקים כ"ב ו"מ"ג; פרק כ"ד, פסוק כ"ב; וכן בעוד פסוקים רבים.

4 אמנם יש לציין שטעמי המקרא בדרך כלל מחלקים את הביטוי באופן שונה: "אני - ה' אלוקיכם".

5 עיינו בראשית פרק י"ב פסוק ח', פרק י"ג פסוקים ג' - ד', פרק כ"א פסוק ל"ג, ופרק כ"ו פסוק כ"ה.

(במשיחת המצבה) להיות "בית אלוקים"; אבל את הפיכת המקום למקום עבודה בפועל הוא התנה בשמירת ה' עליו. בסיפור השני של הצבת המצבה וקריאת שם המקום "בית אל" התורה בעצם מספרת לנו שהתניה כזו ועשיית 'עסקים' עם ה' על עבודת ה' היא פגומה. אדם שיש לו הזדמנות לעבוד את ה' צריך לעשות זאת ברצון ובכל לבו, ולא להשתמש באפשרות זו כאמצעי להשגת תוצאות מבוקשות מההשגחה. בניגוד לנדר של "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך", שפשוט אינו יכול להתקיים מבלי שה' יתן לו מה שיעשר, הפיכת המקום לבית אלוקים על ידי עבודת ה' היא דבר שמתבקש כבר עתה, בעקבות ההתגלות, ואין שום הצדקה להשתמש באפשרות של יעוד המקום לעבודת ה' עתידית כקידום להפקת תועלת מההשגחה. משום כך היה על יעקב לחדש את זהות המקום כמקום שכונה, אחרי שהוא כבר בנה מזבח ועבד שם את ה': עתה הפך יעקב את המקום ממקום שבו משתמשים בעבודת ה' להשגת צרכים, למקום שבו עבודת ה' היא נתון ברור ומתבקש, ושבעקבות עבודת ה' באה התגלות ה' וברכתו. בכך ביטא יעקב את הכרתו בעובדה שעבודת ה' צריכה להיות התשתית להתקשרות עם שכנה, ולא תוצאה מאוחרת המותנית בהתקשרות זו.

נשים לב עתה לעובדה חשובה: יעקב לא נצטווה להציב שוב את המצבה ולא לקרוא שוב את שם המקום, אלא נראה שהוא עשה זאת ביזמתו, מייד בעקבות ההתגלות השנייה בבית אל. יעקב כנראה הבין שההתגלות השנייה נתנה לו הזדמנות לתקן את מעשהו הראשון, והוא ניצל הזדמנות זו. יש כאן בעצם תהליך תשובה של יעקב מן החטא, תיקון של התנהגותו הראשונה הפגומה. מכאן נעבור לעסוק בגניבת רחל את התרפים.

ד. רחל והתרפים

ההבדל בין עבודת ה' לבין עבודת אלילים

שוב, נפתח בהקדמה. ההבדל היסודי ביותר בין עבודת ה' לבין עבודת אלילים הוא שעובד האלילים מכיר באלים רבים, בעוד שעובד ה' מכיר רק באל אחד, בורא שמים וארץ. אך יש הבדל גם ביחס כלפי האל ובאופי העבודה: האליל שאינו אל יחיד אינו כל-יכול. כחו נפגם על ידי כוחות האלים האחרים: ישנם כוחות אחרים שאינם כפופים לו, וממילא הוא יכול להיות מושפע על ידם. כלומר, אלילים שייכים למסגרת הטבעית; הם אינם בוראי שמים וארץ אלא כפופים לחוקי שמים וארץ. הם כוחות שמושפעים, ולא רק משפיעים; נפעלים ולא רק פועלים. ממילא, ניתן להפעילם על ידי אי אלו מעשים - אמירת

וַיִּצַב יַעֲקֹב מִצְבֵּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ מִצְבֵּת אָבֶן וַיִּסֹּף עָלֶיהָ נֹסֶף וַיִּצַק עָלֶיהָ שֶׁמֶן: וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ שֵׁם אֱלֹהִים בֵּית אֵל:
(פרק ל"ה, פסוקים ט' - ט"ו).

לכאורה, הדברים תמוהים: הרי כבר בפרשתנו הציב שם יעקב מצבה וקרא את שם המקום 'בית אל' (פרק כ"ח, פסוקים י"ח - ט"ו), ומדוע צריך שוב להציב באותו מקום מצבה, ולקרוא שוב את שם המקום 'בית אל'?

רשב"ם מנסה לפתור את הבעיה:

"וירא אלוקים אל יעקב עוד" - אחר שנסע מלז היא בית אל, קרא עוד את המקום השני בית אל כמו שמפרש והולך.

כלומר, מדובר בשני מקומות שונים שנקראו "בית אל". אולם, לא זו בלבד שרשב"ם נאלץ להכניס כאן נסיעה שלא כתובה בפרשה, אלא גם נראה שפשטות ההדגשה "עוד" באה ללמד שהתגלות זו קשורה להתגלות הראשונה שהייתה ביציאתו לפדן ארם, וכפי שפירש רש"י:

"עוד" - פעם שני במקום הזה, אחד בלכתו ואחד בשובו.

ראב"ע מנסה לפתור את בעיית כפילות הצבת המצבה באופן אחר:

ויתכן להיות פירוש "ויצב" - "וכבר הציב".

כלומר, התיאור כאן איננו של אירוע חדש אשר מקומו ברצף האירועים הכרונולוגי הוא מקומו בסדר הכתובים, אלא התורה כאן חוזרת ומתארת משום מה את הצבת המצבה שהתרחשה ביציאת יעקב מהארץ לפדן ארם. על פירוש זה של ראב"ע ישנו קושי כפול: ראשית, אם אכן מדובר באירוע שהתרחש בעבר הרחוק, מדוע התורה איננה נוקטת לשון עבר רחוק - "ויעקב הציב"⁶ - אלא משתמשת בצורות התחביריות הרגילות המשמשות בתיאורים כרונולוגיים רציפים רגילים? שנית, הרי יש הבדל מסויים בתוכן התיאורים: בתיאור בתחילת ויצא, מתואר רק שיעקב הציב מצבה ויצק על ראשה שמן; בעוד בפרשת וישלח מתואר בנוסף לכך גם ניסוך נסך על המצבה. מוזר שדווקא התיאור השני יהיה המפורט יותר.

אם כן, הדרא קושיה לדוכתא: מדוע צריך יעקב להציב פעמיים מצבה ופעמיים לקרוא את שם המקום 'בית אל'?

מסתבר, שהיה על יעקב לחזור על הצבת המצבה ועל קריאת שם המקום, מכיוון שבפעם הראשונה הדבר נעשה שלא כהוגן, ויעקב היה צריך "לתקן" את מעשהו הראשון, על ידי חזרה על המעשה באופן מתוקן.

מה היה החסרון במעשה הראשון? כאמור, בפעם הראשונה יעקב קבע את המקום כמקום מסומן (במצבה) ומיועד

7 בעניינים שנזכר כאן עסקתי בהקשר רחב יותר במאמרי ב'דף קשר', שמות תשנ"ח, גליון 635, 'לדמותה של רחל', ומשם הובאו הדברים

6 עיינו ברש"י לבראשית פרק ד' פסוק א', וכן בשיעורנו (של השנה) לפרשת בראשית.

את בריחתם. כלומר, אין כאן התנגדות של רחל לעבודת אלילים עצמה, ומשום כך אין בהכרח לצפות שתפטר מהם מייד.

אם נקבל את דבריו של ראב"ע, שלא הייתה לרחל שום זיקה - לא שלילית ולא חיובית - לתרפים, נראה שיש משום חטא בכך שהיא החזיקה את התרפים ולא נפטרה מהם. בכל מקרה, על שיטת ראב"ע קשה שהוא מניח פרטים שחסרים בפסוקים.

לכן, נראה לפרש שראב"ע אמנם צודק בכך שלא הייתה כאן מגמה של מניעת ע"ז, אך צריך לומר שאדרבה - רחל רצתה את התרפים לעצמה. כאשר אדם גונב דבר, המניע הפשוט הוא שהוא רוצה את אותו הדבר לעצמו⁹. התרפים במקרא הם אמצעי מאגי לידיעת עתידות, והיו אנשים כלבן שאף עשו אותם לאלים (ראו פרק ל"א, פסוק ל'). אך השימוש הראשוני שלהם הוא להגדת עתידות ולא דווקא כאלילים לעבודה זרה (עיינו רמב"ן לפרק ל"א, פסוק י"ט), ולכן אין לומר שרחל עבדה אותם כאביה, אלא רק שרחל רצתה את התרפים לשם ניחוש. בכך מובן מדוע רחל המשיכה להחזיק בתרפים.

בשורש הדברים נראה שאמנם רחל קבלה את אלוהי יעקב, אך תפיסתה היסודית הייתה מאגית, ונקודה זו השפיעה על אופן התייחסותה להשגחה. לכן, רחל לא ראתה רחל סתירה של ממש בין עבודת ה' לבין הניחוש בתרפים. מתוך הקשר הפרשה מסתבר, שהשימוש בתרפים נועד לסייע איכשהו במאמציה של רחל להוליד¹⁰.

עזיבת רחל את התרפים

מיד לאחר שנצטווה יעקב לעלות לבית אל, נאמר:

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ: הִסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַח אֲשֶׁר בְּתֻכְכֶם... וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַנֹּכַח אֲשֶׁר בְּיָדָם... וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלָה אֲשֶׁר עִם שָׂכָם:

(פרק ל"ה, פסוקים ב' - ד')

הכתוב מעיד שבתוך בית יעקב היו אלהי נכר, ושכל אלהי נכר אלו ניתנו ליעקב ונקברו. בוודאי התרפים של רחל בכללם, וייתכן שההדגשה "אל ביתו" רומזת לרחל; כך נדרש במדרש 'שכל טוב' (מהדורת בובר עמוד 198) - שהכוונה היא לרחל ולתרפים. מכל מקום, גם אם אין הכתוב רומז באופן ספציפי לרחל, בוודאי היא בכלל. אם כן, גם אם אין כאן עדיין חרטה של רחל, עזיבת החטא יש כאן.

מלות כישוף או תפילות, עשיית פעולות מוגדרות של קסם ועבודות שונות. גם ניחוש, העלה באוב וכדומה כלולים בתופעה זו - האדם מפעיל את המערכות האליליות לא רק בכדי להשיג את מטרותיו אלא גם בכדי להשיג אינפורמציה. בניגוד לכל זה, הקב"ה הוא בורא שמים וארץ: הוא איננו כפוף לשום מסגרת, אלא פועל על דעת עצמו בלבד⁸. ניתן אמנם להתפלל אליו והוא ישמע, לעשות זכויות, והוא ייטיב עם הזכאי, אך לא כמושפע בהכרח אלא כפועל בחכמה ובחסד להיטיב עם אוהביו.

לעיתים, קורה שבאדם שבאופן מהותי עובד את ה' ומכיר בבריאת שמים וארץ על יד הקב"ה, נכנס פגם של תפיסה אלילית. הוא מנסה להשפיע על מערכות שמים על ידי מעשים: הוא מתפלל, אך לא כנכנע לפני המקום, אלא כפועל על ההשגחה; הוא מקיים מצוות, לא מפני שה' חפץ בכך, אלא כדי להשיג את מטרותיו. אמונתו היא אמנם אמונה בה' ולא באלילים, אך אמונתו אינה תמימה. יש בה פגם של גישה מכאניסטית-פאגנית ביחס להשגחה. התורה הרבתה איסורים לגבי עבודה כזאת - איסורי מנחש ומעונן, קוסם קסמים ועוד. נראה שרחל אמנו חטאה בחטא זה, ושלבסוף שבה מחטאה.

גניבת התרפים על ידי רחל

כאשר משפחת יעקב עזבה את בית לבן, נאמר

וְלִבְנֵי הַלֵּךְ לָגֵזוּ אֶת צִאֲנוֹ וַתִּגְנֹב רַחֵל אֶת הַתְּרָפִים אֲשֶׁר לְאֲבִיהָ:

(פרק ל"א, פסוק י"ט).

לשם מה גנבה רחל את התרפים?

רש"י במקום מפרש, על פי בראשית רבה (פרשה ע"ד, ה') כי להפריש את אביה מעבודה זרה נתכוונה.

אלא שעל זה קשה תמיהתו של ראב"ע:

ואילו היה כן, למה הוליקה אותם עמה ולא טמנתם בדרך?

כלומר, אם רצונה של רחל היה להלחם בתופעה של עבודה זרה, היה עליה מייד להתנער מהתרפים.

ראב"ע עצמו מפרש:

שהיה לבן אביה יודע מזלות, ופחדה שאביה יסתכל במזלות לדעת איזה דרך ברחו.

כלומר, רחל לא ניסתה כלל להתנגד לע"ז, אלא היא גנבה את התרפים לשם מטרה אחרת - למנוע את ידיעת אביה

9 ובכך יש יתרון לפירוש זה על פירוש ראב"ע - על פי פירושו אין צורך להוסיף מידע שלא מפורש בכתוב, שהרי כאשר אדם גונב משהו ברור שהוא גונב אותו לצורך עצמו.

10 גישה זו של רחל מתבטאת גם בפרטים אחרים בסיפור על רחל, עיינו במאמרי ב'דף קשר' הנ"ל.

גם על ידי ר' אמנון בזק במאמר "גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון האלהים" - בין רחל לאשת פינחס, מגדים כח, עמודים 18-9.

8 נקודה זו פותחה בהרחבה בחלקו הראשון של הספר "תולדות האמונה הישראלית" של פרופ' יחזקאל קויפמן (- העורך).

כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר וחלמות
השוא ידברו הבל ינחמו...
(זכריה, פרק י', פסוק ב').

כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר...
(שמואל א', פרק ט"ו, פסוק כ"ג).

מסתבר ש'און' הוא מלשון "אין" ו"אין" (בהתכווצות
הדיפתונג: 'אין', ובהתרחבויות לעיצורים השונים י' ו-ו':
'אין' ו'און' בהתאמה). נראה שרחל הבינה שייסוריה
ומיתתה בלידתה באים על חטא התרפים בפרט, ועל ההבל
של ניסיונותיה להשפיע באופן מאגי על מערכות שמים
בכלל¹¹, והיא בטאה תחושה זו בקריאת שם בנה. בכך רחל
הביעה את חרטה על מעשיה¹², והצדיקה על עצמה את
הדין¹³.

למה מתכוון יעקב בקריאת השם "בנימין"? נראה ש'מין'
הוא לשון שבועה ונדר, כיוון שאנשים היו נשבעים אז ביד
ימין¹⁴, ופירוש "בנימין" הוא בן-ימין, כלומר, בן שבועה.
הכוונה היא לנדר של יעקב בתחילת פרשתו: יעקב מבין,
כנראה, שלולא הדוגמא החינוכית השלילית שקבע
במשפחה על ידי נדרו, בו ניסה לנצל מערכות שמים להפקת
תועלת מההשגחה, גם רחל לא הייתה חושבת להביא עמה
מביתה את מלאכת הניחוש לתוך בית יעקב. על כן, הוא
מקבל אחריות חינוכית על חטאה של רחל ועל עונשה שבא
לה בעקבות חטאה.

.....
* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון וליהודה ראק, תשס"ט
* לשאלות והערות ניתן לפנות ליהודה ראק בדוא"ל
* yrock20@gmail.com
* נערך על ידי צוות בית המדרש הירטואלי
*
* בית המדרש הירטואלי
* מוסדו של
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
*
* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון וליהודה ראק, תשס"ט
* לשאלות והערות ניתן לפנות ליהודה ראק בדוא"ל
* yrock20@gmail.com
* נערך על ידי צוות בית המדרש הירטואלי
*

11 וגם אם היא כבר חזרה בתשובה - היא עדיין צריכה כפרה.
12 בעניין תוצאות של תשובתה של רחל עיינו במאמרי הנ"ל.
13 מעניין להשוות את מיתת רחל למיתת אשת פנחס בן עלי (שמואל
א', פרק ד', פסוקים י"ט - כ"ב). הלשונות המופיעים בשני הסיפורים
מאוד דומים ("וכעת מותה ותדברנה הנצבות עליה אל תיראי כי בן
ילדת" [שם, פסוק כ']), וגם שם יש אישה שמקשה בלדתה, מתבשרת
על בן, ותוך מיתתה קוראת שם. כמו כן, גם שם קריאת השם של הבן
הנולד, "איכבוד", קשור בחטא ועונש (אמנם לא עונשה של אימו,
אלא עונש לכל ישראל). החטא שם, ההתייחסות לארון ה' כאמצעי
מאגי לנצחון במלחמה (עיינו שם, פסוקים א' - ג'), דומה רעיונית
לחטא אצלנו. השוואה זו פותחה על ידי הרב אמנון בזק במאמרו
הנ"ל.
14 עיינו, למשל, תהילים פרק קל"ז פסוקים ה' - ו', וכן ישעיהו פרק ס"ב
פסוק ח'.

ה. יעקב, רחל ובנימין

חזרתם בתשובה של יעקב ושל רחל

יעקב ורחל אשתו חטאו שניהם בחטאים דומים, ותשובת
שניהם מסופרת באותו סיפור. כמובן, יש הבדל של דרגה
בין חטאו של יעקב לחטאו של רחל, אך שורש החטאים
הוא דומה: שניהם ניסו לנצל כוחות וכלים לשם השפעה
על ההשגחה האלוקית - רחל באמצעות התרפים, ויעקב
באמצעות הנדר לעבוד את ה' בבית אל. ותשובת שניהם
מסופרת בסיפור העלייה לבית אל בפרשת וישלח (פרק ל"ה,
פסוקים א' - ט"ו): רחל התנערה מהתרפים בהכנות לעליה
לבית אל, ובבית אל יעקב תיקן את זהות המקום ואת
מעמד עבודת ה' שבו.

משמעות השמות "בן אוני" ו"בנימין"

מייד לאחר סיפור העלייה לבית אל בפרשת וישלח, מסופר
(טז) וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כַּבֶּרֶת הָאָרֶץ לְבוֹא
אֶפְרָתָה וַתֵּלֶד רַחֵל וַתִּקְשֶׁ בְלָדָתָה:
(יז) וַיְהִי בְהַקְשָׁתָהּ בְלָדָתָה וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְיָלֶדֶת אֵל
תִּירְאִי כִּי גַם זֶה לִּךְ בֵּן:
(יח) וַיְהִי בְצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן אוֹנִי
וְאָבִיו קָרָא לוֹ בְנִימִין:
(פרק ל"ה).

ברור מתוך ההקשר שמשמעויות שני השמות קשורות
בנסיבות של מיתת רחל (שהרי קריאת השם אינה סמוכה
לבשורה "כי גם זה לך בן", אלא נאמר תחלה "ויהי בצאת
נפשה כי מתה"). ננסה לעמוד על משמעויות אלו, ונפתח
בשם "בן אוני".

משמעות המילה 'און' בדרך כלל היא כוח. פירוש זה לא
מתאים כאן, שהרי משמע שהשם קשור בנסיבות הקשות
של לידתה.

בבראשית רבה, (פרשה פ"ב, ט') מבואר כי
'בר צערי' בלשון ארמי.

כלומר, "בן אוני" הוא "בן צערי" בארמית. הרמב"ן דוחה
פירוש זה, כיוון שלדעתו לא סביר שהשם יהיה בארמית,
שהרי כל שאר שמות בני יעקב הם בעברית.

ראב"ע ורמב"ן פירשו שמדובר בלשון אנינות ואבלות (כמו
"לא אכלתי באוני" [דברים, פרק כ"ו, פסוק י"ד]). גם פירוש
זה קשה, שהרי רחל היא שקוראת בשם, והאבלות היא
תגובה של החי בעקבות המיתה, ולא תחושה של המת
עצמו לפי מיתתו.

נראה לפרש את השם מלשון "און", שמשמעותו הבל, עמל
ושקר, וכמו כן הוא מתייחס ספציפית לתרפים כחסרי
תועלת:

* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* <http://www.etzion.org.il/vbm> האתר בעברית: *
* <http://www.vbm-torah.org> האתר באנגלית: *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
